

Волошин В.І.,

кандидат економічних наук,
директор Регіонального філіалу
Національного інституту
стратегічних досліджень
у м. Львові

ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТИ ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ МАЛОГО Й СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Здійснено аналіз окремих критеріїв фінансової безпеки в секторі малого й середнього підприємства України, обґрунтовано пріоритетні напрями й заходи щодо її зміцнення.

The analysis of small and medium-sized entrepreneurship financial security in Ukraine is carried out; the ways and measures of its strengthening are offered.

Ключові слова: фінансова безпека, мале й середнє підприємництво, регресійний аналіз, інвестиційна активність.

Проблема забезпечення фінансової складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва набуває виняткового значення для національного господарства в умовах трансформаційних змін і глобалізації. Як показує світова практика, високий рівень економічної безпеки є гарантією незалежності країни, визначальною передумовою стабільного розвитку економіки й суспільства. З погляду системного підходу безпека національної економіки є складною багаторівневою системою, яка об'єктивно потребує захищеності життєво важливих інтересів усіх її елементів на різних рівнях ієрархії управління: держави, регіону, галузі, сектору економіки, підприємства, домашнього господарства, особи.

На сучасному етапі важливість зміцнення фінансової складової економічної безпеки набуває особливої гостроти для малого й середнього підприємництва (МСП) унаслідок: недостатньо керованого державою процесу формування цього сектору в період трансформації економіки й суспільства; об'єктивно вищого рівня фінансових загроз безпеці малих і середніх підприємств через їхні розміри, рівень забезпечення фінансовими ресурсами; існування значної частки підприємств, які не розпочали свою діяльність, збиткових чи фінансово нестійких; недосконалого конкурентного середовища; проявів монополізму; надмірно високого рівня криміналізації та тінізації господарювання.

Процеси формування й розвитку сектору МСП в Україні досить широко висвітлено у працях Є. Бойка, З. Варналія, Л. Воротіної, М. Козоріз, О. Кузьміна, В. Мікловди, Н. Мікули, С. Писаренко, Н. Реверчук, С. Реверчука, І. Тивончука та ін. Удосконаленню системи національної безпеки, у т. ч. економічної та фінансової, присвячено дослідження Л. Абалкіна, О. Барановського, О. Власюка, А. Гальчинського, В. Гейця, В. Горбуліна, Я. Жаліла, А. Качинського, В. Мунтіяна,

Г. Пастернак-Таранушенка, С. Пирожкова, В. Сенчагова, А. Сухорукова, інших вітчизняних і зарубіжних учених. Разом із тим існує необхідність розробки теоретико-прикладних засад і вдосконалення механізмів зміцнення фінансової безпеки МСП у системі економічної безпеки на нинішньому етапі розвитку економіки. Особливої важливості ці питання набувають в умовах її інтеграції у глобальні та мегарегіональні економічні системи.

Метою статті є оцінка стану фінансової безпеки сектору МСП України й обґрунтування пріоритетів її зміцнення.

Загальновідомо, що фінансова складова є найвагомішою в системі економічної безпеки кожного суб'єкта господарювання¹. Водночас економічна безпека підприємництва відіграє визначальну роль у зміцненні безпеки національної економіки та є передумовою її стабільного розвитку. Існує взаємозалежність між розвитком сектору МСП і забезпеченням таких функціональних складових безпеки держави, як фінансова, соціальна, технологічна, продовольча, зовнішньоекономічна, демографічна, енергетична та екологічна. Належне фінансування розвитку місцевих малих і середніх підприємств спроможне запобігти загрозам безпеці держави в умовах глобалізації та водночас забезпечує: удосконалення галузевої, регіональної та внутрішньорегіональної структури економіки; розвиток менш промислово розвинених територій², малих міст; упровадження інновацій; збільшення обсягів надходжень до місцевих бюджетів; реалізацію ресурсного потенціалу економіки; збільшення рівня зайнятості й поліпшення якості життя населення; формування середнього класу.

К. Горячева визначає концептуальні основи фінансової безпеки підприємництва як фінансовий стан підприємства, що характеризується: 1) збалансованістю та якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, які використовуються підприємством; 2) стійкістю до внутрішніх та зовнішніх загроз; 3) здатністю фінансової системи суб'єкта господарювання забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів, місії й завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів та гарантувати ефективний і сталий розвиток фінансової системи підприємства³.

На думку більшості науковців, безпосередньо для підприємства функціональними складниками фінансової безпеки доцільно визначати: обсяги реалізації продукції; фактичні й необхідні обсяги інвестицій; рівні інноваційної активності й рентабельності; показник фондівіддачі; частку простроченої заборгованості;

¹ Экономическая безопасность России. Общий курс: Учебник / Под. ред. В.К. Сенчагова. — 2-е изд. — М.: Дело, 2005. — 896 с.

² Герасимчук З.В., Вавдіюк Н.С. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення: Монографія. — Луцьк: Надстир'я, 2006. — 244 с.

³ Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / Київський нац. ун-т технологій та дизайну. — К., 2006. — С. 5.

частку забезпеченості власними коштами оборотних засобів; коефіцієнти чистої виручки, левериджу, чистого прибутку в розрахунку на одну акцію тощо. Стосовно загроз фінансовій безпеці підприємства, то до них відносять зниження рівня дебіторської заборгованості, підвищення процентних ставок за кредитами комерційних банків, посилення волатильності валютного ринку, брак власних оборотних коштів, надлишкові виробничі потужності, використання неефективних форм фінансування відновлення основних фондів, використання неефективних інструментів управління ризиком у контрактах підприємства⁴.

В економічній літературі фінансову безпеку визначають також основою загальної економічної стійкості й безпеки суб'єктів підприємництва. Так, В. Белоліпецький стверджує, що фінансова рівновага на мікрорівні є результатом сприятливого розв'язання основного фінансового протиріччя між дохідністю, ліквідністю й ризиком, основними параметрами вартості⁵. В. Богомолов обґрунтовує зв'язок між ризиком, рівнем дохідності і прибутковості діяльності підприємства, його ліквідністю та стверджує, що основою роботи з управління фінансовою безпекою є вдале формулювання місії життєдіяльності, яка є основним параметром досягнення гармонії суб'єкта господарювання з його зовнішнім середовищем⁶.

Г. Вечканов⁷ крім рівня платоспроможності й ліквідності оборотних засобів пропонує вивчати також рівень ефективності використання ресурсів підприємства, прибутковість і рентабельність, ефективність діяльності із запобігання негативним внутрішнім та зовнішнім впливам на фінансову безпеку, рівень контролю господарської діяльності з позиції підвищення ефективності виробництва.

Зазначимо, що важливим аспектом досліджуваної проблеми є те, що зміни фінансового та, як наслідок, економічного стану більшості суб'єктів підприємництва мають значний вплив на рівень розвитку регіону чи території, на якій вони розташовані, та відповідно є потенційним джерелом загроз економічній безпеці соціально-економічної системи вищого рівня (регіону чи держави загалом). У цьому відображується зв'язок між характеристиками фінансової безпеки різних рівнів ієрархії управління економікою, а також простежується окремий напрям у вивченні категорії фінансової безпеки підприємництва.

Утім, вдосконалення сутнісних характеристик категорії “фінансова безпека підприємництва” дало змогу визначити перелік критеріїв безпеки в секторі МСП, які необхідно враховувати органам державного управління при здійсненні моніторингу

⁴ Моделирование экономической безопасности: держава, регион, предприятие: Монография / За ред. В.М. Гейца. — Х.: Инжек, 2006. — С. 133.

⁵ Белоліпецький В.Г. Финансовое равновесие в национальном хозяйстве. — М.: ТЕИС, 2000. — С. 102.

⁶ Богомолов В.А. Экономическая безопасность: Учеб. пособ. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. — С. 273—281.

⁷ Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: Учебник. — СПб.: Питер, 2007. — С. 236, 237.

фінансової безпеки підприємництва, а саме: ефективність фінансово-господарської діяльності й використання фінансового забезпечення; частка прибуткових і діючих підприємств; конкурентоспроможність продукції (послуг); динаміка обсягів господарської діяльності та кількості діючих підприємств (зокрема, у базових видах економічної діяльності); галузева структура; інвестиційна й інноваційна активність; реалізація експортного потенціалу; наявність дискримінаційних дій у фінансовій сфері (валютній, бюджетній, борговій, страховій) щодо суб'єктів підприємницької діяльності; розвиненість інфраструктури фінансування розвитку й безпеки підприємництва.

Більшість показників розвитку МСП в Україні протягом останніх років (за винятком 2008—2009 рр.) поліпшуються. Ці тенденції збереглися й у 2011 р., що певною мірою свідчить про підвищення рівня безпеки підприємництва в нашій країні. Зокрема, зростає кількість суб'єктів підприємницької діяльності, чисельність зайнятих та частка малих і середніх підприємств у загальній кількості. Разом із тим спостерігаються й негативні явища: незначними є обсяги виробництва та реалізації продукції; зменшується частка досліджуваного сектору економіки в обсягах реалізованої продукції (наданих послуг) та частка діючих підприємств, зростає частка збиткових; погіршуються показники ефективності фінансово-господарської діяльності й використання ресурсного потенціалу; низьким є рівень заробітної плати, особливо на малих підприємствах приватної форми власності; значна частина підприємств функціонує в тіньовому й напівофіційному секторах ринку; невисоким є рівень інвестиційної активності.

Попри це недостатність фінансової безпеки сектору МСП підтверджується низькими показниками ліквідності підприємств, незначними обсягами фінансових витрат на розширене відтворення і здійснення інновацій, часткою підприємств, які використовують інструменти страхування й самострахування, а також зростанням кількості кримінальних посягань на підприємців, корупційних і дискримінаційних дій, у т. ч. із боку окремих представників органів державної влади. Загалом це зумовлює низький рівень фінансування заходів із забезпечення конкурентоспроможності більшості підприємств (особливо порівняно з іноземними), спроможності формувати дієву систему забезпечення комерційної таємниці та фізичну безпеку власного майна й персоналу.

Економетрична оцінка окремих характеристик фінансової безпеки підприємництва в регіонах України, зокрема в секторі МСП, дала змогу сформулювати п'ять груп (кластерів) регіонів країни. Так, за параметрами, значення яких оцінювалося, найвищий рівень фінансової безпеки бізнесу виявлено в м. Києві, Запорізькій, Полтавській, Луганській і Донецькій областях. До другої групи увійшли Дніпропетровська й Волинська області; до третьої — Закарпатська область. Львівська область за рівнем фінансової безпеки підприємництва посідає 10-те місце і входить до 4-ї групи разом із Черкаською, Рівненською, Чернігівською, Хмельницькою, Харківською, Одеською, Сумською, Миколаївською, Київською, Івано-

Франківською та Вінницькою областями. Ще шість областей, а саме Тернопільська, Чернівецька, Житомирська, Херсонська, Кіровоградська й АРК, характеризуються найнижчим рівнем фінансової безпеки підприємницької діяльності. Отримані результати підтверджують актуальність розробки й реалізації засобів зміцнення фінансової безпеки підприємництва для значної кількості регіонів України. Враховуючи обмежені ресурси цільового фінансування державних програм сприяння підприємницькій діяльності, підтримка на загальнодержавному рівні повинна мати селективний характер, тобто концентруватися в регіонах, які за досліджуваними показниками займають нижчі позиції.

У галузевому розрізі найвищий рівень фінансової безпеки підприємництва (на прикладі Львівської області) спостерігається в торгівлі та будівництві. Доволі високим рівнем безпеки характеризується сектор колективних, громадських та особистих послуг; середнім — промисловість; транспорт і зв'язок; готелі та ресторани; освіта; охорона здоров'я. Найнижчий рівень фінансової безпеки виявлено в таких видах економічної діяльності, як операції з нерухомістю та сільське господарство. За результатами аналізу обґрунтовано доцільність цільової орієнтації політики зміцнення безпеки саме в цих галузях.

Результати регресійного аналізу виявили тенденцію до поліпшення таких індикаторів фінансової безпеки сектору МСП, як обсяги реалізації в розрахунку на одне підприємство, частка діючих і прибуткових підприємств. Цю тенденцію слід вважати позитивною й такою, що відображає поступове зміцнення фінансової безпеки досліджуваного сектору економіки.

Результати оцінювання впливу обраних факторів подано у відповідних регресійних рівняннях:

$$y_1 = 11,47 + 0,38\beta_1 - 0,35\beta_3 - 0,23\beta_4 + 0,60\beta_5 + 0,43\beta_7 - 0,39\beta_8, \quad (1)$$

$$y_2 = 80,19 + 0,75\beta_1 - 0,63\beta_2 - 0,28\beta_6, \quad (2)$$

$$y_3 = 56,83 - 0,67\beta_1 + 0,46\beta_2 + 0,43\beta_6, \quad (3)$$

де y_1 — обсяг реалізації в розрахунку на одне діюче підприємство сектору МСП, тис. грн;

y_2 — частка діючих підприємств, %;

y_3 — частка прибуткових підприємств, %;

β_1 — річний фінансовий результат у розрахунку на одне підприємство, тис. грн;

β_2 — кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення, од.;

β_3 — обсяг реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), % до загального обсягу;

β_4 — кількість зареєстрованих злочинів, од.;

β_5 — середньомісячна заробітна плата одного працівника, тис. грн;

β_6 — частка промислових підприємств, %;

β_7 — ефективність діяльності органів місцевої влади щодо створення сприятливого підприємницького середовища;

β_8 — стан інфраструктури і громадської підтримки бізнесу.

Аналіз виявив прямий зв'язок між збільшенням обсягів реалізації продукції в розрахунку на одне підприємство й такими показниками, як середньорічний фінансовий результат діяльності підприємств сектору МСП, середньомісячна заробітна плата одного працюючого та ефективність діяльності органів місцевої влади щодо формування сприятливого підприємницького середовища. Обернений зв'язок існує між збільшенням обсягів реалізації продукції в розрахунку на одне підприємство й такими показниками: частка реалізованої продукції малими й середніми підприємствами в загальному обсязі реалізованої продукції, рівень злочинності і стан розвитку інфраструктури та громадської підтримки бізнесу.

На динаміку частки діючих підприємств сектору МСП позитивно впливає збільшення величини середньорічного фінансового результату підприємств цього сектору економіки. Водночас до зменшення цієї частки призводить загальне збільшення кількості підприємств і частки промислових підприємств у їх загальній кількості. Негативно на зміну частки прибуткових підприємств сектору МСП впливає збільшення середньорічного фінансового результату, позитивно — зростання числа підприємств (у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення) і частки промислових підприємств у загальній кількості.

Проведений системно-функціональний аналіз виявив, що основними недоліками існуючого в країні механізму, покликаного забезпечувати належний рівень фінансової безпеки підприємництва, є: недосконалість програмного й нормативно-методичного забезпечення державної політики; недостатня ефективність роботи органів державного управління всіх рівнів (особливо регіонального й місцевого) щодо забезпечення економічної безпеки підприємництва; несформованість вітчизняної інфраструктури безпеки бізнесу (особливо регіональної та місцевої). Для подолання цих недоліків потрібно розвивати дієвий механізм інституційного, громадського і правового регулювання сектору МСП, метою якого має стати усунення перешкод розвитку й ризиків для життєздатності малих і середніх підприємств.

Зважаючи на викладене, органам державного управління необхідно формувати стратегічні цілі політики зміцнення фінансової безпеки МСП, визначивши пріоритетними напрямками підвищення рівня ресурсного забезпечення малих і середніх підприємств, поліпшення показників ефективності їх функціонування та забезпечення розширеного відтворення економічного потенціалу. Водночас головною метою політики доцільно визначити формування підприємницького середовища з високим рівнем захисту життєво важливих інтересів малих та середніх підприємств і сприятливого для структурно збалансованого розвитку цього сектору економіки. При цьому основними принципами державної політики мають стати: забезпечення нормативно-методичного регламентування економічної безпеки підприємницької діяльності та реалізації політики її зміцнення на всіх

рівнях державного управління; солідарна відповідальність бізнесу і влади щодо формування безпечного підприємницького середовища; створення рівних умов доступу до ресурсів; забезпечення прозорості регуляторної політики й відносин “влада — бізнес”; стимулювання ефективного використання ресурсного потенціалу, запровадження інноваційних і ресурсощадних технологій; посилення рівня адаптивності підприємництва до умов глобалізації та відкритості національної економіки.

Механізм інституційного забезпечення і громадського контролю зміцнення фінансової безпеки сектору МСП у країні має передбачати, зокрема, ефективну регуляторну політику й систему нормативно-методичного, фінансового, організаційно-економічного регулювання діяльності підприємств; участь органів державної влади всіх рівнів у забезпеченні економічної безпеки підприємництва; повноцінну інфраструктуру й розгалужену мережу недержавних інституцій сприяння розвитку й безпеці підприємницької діяльності.

Державна політика забезпечення фінансової безпеки МСП в Україні повинна реалізовуватися на всіх рівнях ієрархії управління економікою. До пріоритетних інституційних та організаційно-економічних заходів органів державного управління центрального рівня видається доцільним включити покращання програмного й нормативного регламентування фінансової безпеки підприємства, посилення мотивації органів місцевого самоврядування до здійснення заходів зі зміцнення фінансової безпеки. Стратегічними пріоритетами політики регіональних та місцевих органів державного управління мають бути посилення ролі цих органів влади у формуванні безпечного підприємницького середовища; удосконалення регуляторної політики; протидія проявам монополізму, корупції у відносинах “влада — бізнес”; зміцнення фінансової безпеки підприємства через розвиток мережі страхових і гарантійних фондів, кредитної кооперації.

Невід’ємним складником механізму забезпечення фінансової безпеки МСП є всебічне сприяння зміцненню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств цього сектору економіки шляхом зниження рівня енерго- й ресурсомісткості виробництва, зменшення регіональної та місцевої концентрації ринків збуту, популяризації продукції підприємств на зовнішніх ринках і стимулювання їхньої інвестиційної активності, підвищення ефективності управління й доступності кредитних ресурсів.

Подальші наукові дослідження з аналізованої проблеми доцільно спрямувати на обґрунтування методичних рекомендацій із визначення інтегрального показника рівня фінансової безпеки підприємницького сектору країни.